

14. Хомская Е. Д. Нейропсихология эмоций: гипотезы и факты / Е. Д. Хомская // Вопросы психологии. – 2002. – № 4. – С. 50–62.
15. Шлаина В. М. Психологические защиты: «синтез» по модели «А» / В. М. Шлаина // Соционика, ментология и психология личности. – 2006. – № 1 – С. 34–44.
16. Carver C. S. Personality and coping / C. S. Carver, J. Connor-Smith // Anny. Rev. Psychol. – 2010. – V. 61. – P. 679–704.

УДК 37.06

Гура С.О., кандидат педагогічних наук, викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах діяльності НУЦЗУ, Кіневич М. В. студентка факультету СПФ НУЦЗУ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ БЕЗПЕКИ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Теоретичний огляд проблеми безпеки сучасної людини. У статті проаналізовано такі дефініції як, безпека, соціальна безпека, психологічна безпека, безпека особистості та безпека у освітньому середовищі.

Ключові слова: безпека, психологічна безпека, безпека у освітньому середовищі, ризики у освітньому середовищі.

Теоретический обзор проблемы безопасности современного человека. В статье проанализированы такие дефиниции как, безопасность, социальная безопасность, психологическая безопасность, безопасность личности и безопасность в образовательной среде.

Ключевые слова: безопасность, психологическая безопасность, безопасность в образовательной среде, риски в образовательной среде.

Постановка проблеми. З розвитком соціуму категорія безпеки зазнала суттєвих змін. Відбуваються зміни в суспільстві, зокрема в соціально-економічній, політичній, духовно-моральній, інформаційній сферах з одного боку, та створюють якісно нові можливості вибору життєвого шляху, а з іншого - надають деструктивний характер життєдіяльності людини, що викликає у багатьох людей дезорієнтацію в сучасній соціальній ситуації, негативно відбиваючись на плани, цілі та якості життя, підвищують соціальну напруженість і приводять до наростання соціального неблагополуччя, зростанню аддикцій, криміналізації соціального середовища, погіршення соціального здоров'я суспільства. Проблеми забезпечення безпеки об'єктивно зачіпають всі сторони нашої життєдіяльності і мають багатоплановий характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у становлення предметного поля безпеки внесли дослідження, розглядають різні компоненти психологічної безпеки з точки зору суб'єктів взаємодії

(А.Г. Асмолов, І.А. Баєва, С.В. Белов, В.Т. Ганжін, П.Н. Єрмаков, Ю.П. Реан, В.В. Рубцов, В.В. Семикін, К.В. Чернов, Л.І. Шершньов).

Істотний вплив на становлення соціально-психологічного розуміння безпеки надали роботи, в яких: вивчена професійна діяльність фахівців екстремального профілю (В.П. Вишневська, М.І. Марьин, І.Б. Лебедев); вивчення питань безпеки в працезохоронній сфері і формування працезохоронної культури (С.В. Белов, А.Ф. Власов, Г.В. Макаров, М.І. Марьин, О.Н. Русак та ін.); педагогічні аспекти підготовки підростаючого покоління у сфері безпеки життєдіяльності (Р.І. Айзман, В.В. Марков, Ю.В. Рєпін, Ю.В. Чеурін та ін.); психологія безпеки (Ю.П. Зінченко, М.А. Котик); психологічна безпека в освіті (І.А. Баєва); проблеми формування культури безпеки як невід'ємної складової сучасної освіти (Б. Вуйтович, А.А. Деркач, Г.Г. Зейналов, В.Н. Мошкін).

Постановка завдання. Головною структурною одиницею будь-якого сегменту суспільства є особистість, тому представляється необхідним дослідити проблему забезпечення соціальної безпеки стосовно окремої людини і до його діяльності, в тому разі освітньої.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Відносно соціуму підвищується потреби в безпеці, що і актуалізує пошук соціальних інститутів, які дозволили б повернути йому почуття пов'язаності з іншими, позбутися відчуття нікчемності і незахищеності перед навколишнім світом.

У цьому відношенні ми згодні з науковим поглядом Л.І. Шершньова, який вважає, що концепція національної безпеки повинна мобілізувати державні структури, громадськість, сім'ю, школу, вуз на формування особистості безпечного типу, суспільства безпечного типу, держави безпечного типу.

Т. Гоббс показав неможливість безпечного існування особистості в умовах соціальної дезорганізації. Він виділяв роль держави як необхідної умови захисту особистості і суспільства від різних загроз. Е. Дюркгейм загрози безпеці особистості пов'язував з явищем аномії. Поняттям «аномія» Дюркгейм позначає стан ціннісно-нормативного вакууму і кризових періодів розвитку суспільства. Аномія найчастіше проявляється в кризові періоди розвитку економіки, коли загострюються протиріччя між соціальними групами, індивідами і суспільством, відбувається спотворення або повний занепад суспільних функцій.

Представники психоаналітичного напрямку бачили загрози особистості в конфлікті людської природи з соціумом та культурою. З. Фройд зазначав, що особистість, перебуваючи в культурному середовищі, змушена відмовлятися від потягів, що відбуваються в основному з еротичних джерел. Ця відмова неминуче призводить до конфлікту, ворожому ставленню до культурних заборонам суспільства, оскільки, за Фройдом, кожна людина прагне до задоволення своїх інстинктів і потя-

гів, а суспільство придушує ці устремління. Таким чином, суспільство постає як чужа, ворожа людині зовнішня сила. Конфлікт особистості з суспільством викликає, згідно з Фройдом, поширення нервово - психічних захворювань. К. Хорні, як і З. Фройд, вважав, що поведінка особистості детермінується несвідомими процесами, які мають афективний характер. Основним почуттям людини є відчуття небезпеки, неспокою, ізольованості, які з'являються ще в період дитинства. Формуванню солідарності особистості з суспільством перешкоджають байдужість, жорстокість, лицемірство дорослих. У результаті почуття незахищеності і прагнення до безпеки стають рушійним фактором у поведінці людини.

Аналіз досліджень ряду авторів (Грачов Г.В., Кабаченко Т. С., Баєва І.А.), показав, що ефективність освітнього процесу залежатиме від показника психологічної безпеки освітнього середовища. Безпека - це явище, що забезпечує нормальний розвиток особистості. Потреба в безпеці є базовою в ієрархії потреб людини (А. Маслоу), без часткового задоволення якої неможливий гармонійний розвиток особистості, досягнення самореалізації [6].

Соціальна безпека, в структуру якої входить і психологічна безпека особистості, означає ефективне виконання соціальними інститутами своїх функцій, спрямованих на задоволення потреб, інтересів, цілей населення країни взагалі, та особистості зокрема [2].

Поняття психологічної безпеки не однорідне. Т. С.Кабаченко розглядає психологічну безпеку «як самостійне вимірювання в загальній системі безпеки, являє собою стан інформаційного середовища і умови життєдіяльності суспільства, що не сприяє порушенню психологічних передумов цілісності соціальних суб'єктів, адаптивності їх функціонування та розвитку» [5, с.8]. І.А.Баєва під психологічної безпекою розуміє стан освітнього середовища, вільний від проявів психологічного насильства у взаємодії, що сприяє задоволенню потреб у особистісно-довірчому спілкуванні, що створює референтну значимість середовища і забезпечує психічне здоров'я включених до неї учасників [1].

Г.В. Грачов розуміє психологічну безпеку як «стан захищеності психіки від впливу різноманітних інформаційних чинників, що перешкоджають чи утруднюють формування і функціонування адекватної інформаційно-орієнтованої основи соціальної поведінки людини і в цілому життєдіяльності в сучасному суспільстві, а також адекватної системи його суб'єктивних (особистісних, суб'єктивно-особистісних) відносин до навколишнього світу і самому собі» [3, с.33].

Грунтуючись на дослідженнях, присвячених міжособистісній взаємодії, психологічної захисту, психології конфлікту і психологічному клімату, можна виділити параметр психологічної безпеки як фактор необхідний для формування, розвитку та збереження особистості. Тільки при задоволенні потреби в безпеці виникає тенденція до розвитку осо-

бистості. Відсутність же умов безпеки призводить до виникнення оборонної тенденції, породжують опір, який може бути внутрішнім або зовнішнім. Зовнішнім: коли порушуються загальноприйняті норми, коли відбуваються так звані порушення дисципліни, непослух, «акти непокори». Внутрішнім: коли є відхід від контактів, самозвинувачення, негативне ставлення до самого себе, аутоагресія. Це опір ускладнює систему міжособистісних взаємин, руйнуючи особистісно кожного з учасників процесу. Тривале емоційне напруження провокує пошук деструктивних виходів з психотравмуючої ситуації.

Обмеження можливостей самореалізації людини, що виникає при відсутності умов безпеки, призводить до специфічного зміни його особистості, спонукає його виробляти комплекс установок на навколишній світ і себе в ньому, виходячи з переживань роз'єднаності значущих зв'язків і відносин, відчуття незахищеності. Відповідно до теорії Яноф-Бульман, основою внутрішнього світу людини є її неусвідомлені базисні переконання щодо сутності зовнішнього світу, і більшість людей конструюють власний досвід через призму своїх переконань: про доброзичливість навколишнього світу; про його справедливості і про цінності і значущості власного «Я».

Базисні переконання дають людині почуття захищеності і довіри до світу, а в подальшому - відчуття власної невразливості. Насильство в навколишньому середовищі призводить до того, що базисні переконання, що стосуються позитивного Я-образу, доброзичливості навколишнього світу і справедливих відносин між «Я» і ним, виявляються повністю або частково зруйновані. При створенні умов психологічної безпеки середовища актуалізуються можливості особистості, підвищується рівень толерантності до життєвих складнощів, конфліктів.

При цьому важливими параметрами формування психологічної безпеки виступатимуть: значущі прихильності, що зв'язуються з умінням вибудувувати емоційно близькі стосунки; стан адаптованості (успішної адаптації), яке пов'язується з психоемоційною стабільністю, станом задоволеності, відсутністю дистресу, відчуття загрози, що інтегрально означає переживання почуття психологічної захищеності; комунікативна компетентність, як здатність до вибудовування ефективного спілкування, легкість в контактах; внутрішня установка, пов'язана з готовністю діяти певним чином, особистісна позиція; реальна безпеку навколишнього середовища [1, 3].

Безпечна особистість знає про існування різних джерел небезпеки, але впевнена, що в світі є передумови для попередження і подолання небезпечних ситуацій; розглядає себе як активного суб'єкта, здатного запобігти або подолати багато небезпечні ситуації без шкоди для себе і оточуючих людей. Безпечна особистість впевнена, що поряд із зовнішніми передумовами до безпеки існує внутрішня готовність до того, щоб

уникнути небезпеки за допомогою цілеспрямованої та успішної діяльності з урахуванням законів безпечної поведінки [5].

Таке психологічно безпечне освітнє середовище сприяє задоволенню і розвитку соціально орієнтованих потреб особистості, збереження і підвищення його самооцінки, забезпечує більш повне розкриття особистісних потенціалів. При цьому, на думку О.Е.Лебедевої, інтегральним показником психологічно безпечної освітнього середовища повинно бути переживання емоційного благополуччя і компетентності всіма суб'єктами освітнього процесу, яке виступає в якості необхідної умови ефективного особистісного розвитку як педагога, так і учня(студента).

Забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища і, як наслідок, охорона і підтримка психічного здоров'я її учасників має бути пріоритетним напрямком діяльності психологічної служби в системі освіти. З цієї точки зору, можливо, виділити кілька базових критеріїв забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища: психологічна культура як фактор і умова психологічної безпеки освітнього середовища; референтна значимість середовища; задоволеність учасників основними характеристиками процесу взаємодії.

Психологічна культура виступає найважливішим фактором і умовою створення і підтримки безпечного середовища, є її інтегральною характеристикою. Вибудовуючи модель психологічної культури в загальнопсихологічному плані, Баєва виділяє в цілісній психіці людини психічне утворення, яке включає в себе все, що стосується суб'єкт-суб'єктних і самосуб'єктне взаємозв'язків і відносин. Це утворення, таким чином, має відношення до способів і стилям взаємодії з іншими і з самим собою, а також воно включає зміст відносин до іншої людини і самому собі [1].

У генезисі психологічної культури виділяється три основні рівня: психологічна грамотність (деякий мінімум психологічних знань і умінь, які забезпечують більш-менш адекватна поведінка і соціальна взаємодія); психологічна компетентність (забезпечує ефективність поведінки, діяльності або соціальної взаємодії з людьми); зрілу психологічну культуру (як механізм особистісної саморегуляції, що забезпечує ефективне, безпечне, гуманне взаємодію з людьми).

Концепція психологічної безпеки освітнього середовища дозволяє нам проектувати систему поглядів на забезпечення безпеки учасників від загроз позитивному розвитку і психічному здоров'ю в процесі педагогічної взаємодії. Тобто створити середовище, в якій можлива організація сприятливих умов для навчання, виховання та розвитку особистості самих учнів, взаємодії їх сім'ї та педагогічного колективу, збереження фізичного та психологічного здоров'я, ініціація або підтримання особистісного зростання педагогів.

Інтелектуальний комфорт говорить про задоволеність людини процесами своєї розумової діяльності та її результатами. У навчальному процесі - це задоволення потреби в отриманні нової інформації, що проявляється в рівні складності пропонованих для вирішення проблем і завдань, відповідно їх віку, інтересу та індивідуальним особливостям мислення. На навчальному занятті інтелектуальний комфорт досягається зміною видів діяльності, темпом, бажаним результатом, підтримкою з боку педагога, вірою у власні можливості.

Л.І. Шершньов відзначає, що в процесі формування особистості безпечного типу в учнів необхідно формувати потребу в аналізі внутрішнього середовища проживання людини, його особистісного, душевного, духовного, психологічного простору, іншими словами необхідно враховувати соціальний аспект безпеки життєдіяльності.

У роботах, що стосуються проблем забезпечення психологічної безпеки освітніх середовищ часто або ототожнюються загрози та ризики психологічної безпеки освітнього середовища, або істотно не відрізняються. Так, наприклад, в деяких роботах відзначається, що ризик - це міра небезпеки, загроза - найвищий ступінь небезпеки.

Важливим є та особливість, що відмінність визначається лише ступенем небезпекою. Психологічний ризик освітнього середовища обумовлений використанням потенційно небезпечних психолого-педагогічних технологій.

Лактіонова Є.Б., що дослідила проблему ризиків психологічної безпеки освітнього середовища, виділяє наступні групи ризиків: ризики, пов'язані з дитиною; ризики, пов'язані з учителем; ризики, пов'язані з сім'єю; ризики, пов'язані з управлінням освітньої установи; ризики, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу та змістом освіти; ризики, пов'язані з особливостями шкільних взаємин в діадах: учень-учень, учень-педагог, педагог-педагог.

За результатами дослідження найбільш значущими ризиками, пов'язаними з дитиною відзначені: відхилення від норми психічного і фізичного розвитку (60%); низька мотивація (35%); труднощі адаптації (30%); високий рівень агресії - (20%); педагогічна занедбаність (20%); навчальне навантаження (20%).

Ризики, пов'язані з учителем: емоційне вигорання (55%); некомпетентність (30%); низький рівень мотивації (20%); низький рівень професійного саморозвитку (20%).

Ризики, пов'язані з сім'єю: зміна складу сім'ї (25%); патології особистості батьків (20%); розлучення (20%); завищені вимоги до дитини (15%); пияцтво (алкоголізм) (15%); неувага до дитини (15%); смерть одного з батьків (15%).

Ризики, пов'язані з управлінням освітньої установи: управлінська компетентність (45%); особистісні особливості і авторитаризм директо-

ра (30%); відсутність команди однодумців в адміністрації (10%); неадекватність і невідповідність пропонованих вимог можливостям педагогічного колективу (10%).

Ризики, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу та змістом освіти: великий обсяг навчального навантаження (20%); нерезцензовані навчально-методичні матеріали (20%); неувага до емоційної сфери учня, психо-емоційні перевантаження учнів (20%).

Ризики, пов'язані з особливостями міжособистісних взаємин у діадах:

Навчаний-навчаний: порушення міжособистісних відносин (35%); насильство, нетерпимість (30%); низька комунікативна компетентність (35%); поділ на лідерів і ізгоїв (10%).

Навчаний-навчальний: відсутність довірчих відносин (20%); відсутність психологічної підтримки (20%); авторитарність (20%).

Навчальний-навчальний: суперництво (15%); неузгодженість педагогічних позицій (15%).

Коджаспірова Г.М. вважає, що дослідники часто замикають розуміння психологічної безпеки на спілкування і відносини суб'єктів цього середовища, що дуже обмежує розуміння в цілому розглянутої проблеми. На думку автора, освітнє середовище значно складніше. У дослідженнях Коджаспірова Г.М. психологічна безпека визначається через психолого-педагогічну культуру суб'єктів освітнього простору.

Аналіз літератури дозволяє стверджувати, що поведінка людини засноване на цілому комплексі уявлень про безпеку. Сьогодні про безпеку говорять найчастіше при вивченні надзвичайних ситуацій, ризикованих для людини ситуацій і при дослідженні питань, пов'язаних з культурою безпеки, яка розглядає способи розумної життєдіяльності людини в області забезпечення безпеки. Проблема безпеки придбала в останні роки міждисциплінарний статус, а поняття «безпека», включаючи особистісну, - загальнонаукових статус.

Висновки. Таким чином, психологічна безпека освітнього середовища це складне структурне утворення, компонентний склад якого має свої особливості залежно від суб'єктів навчально-виховного процесу. Робота в напрямку створення психологічної безпеки освітнього середовища повинна ґрунтуватися на гуманістично орієнтованих технологіях і нормах особистісного розвитку. В основі таких технологій лежить якість процесу взаємодії, що призводить до актуалізації особистості самого педагога, формуванню у нього почуття професійної компетентності та задоволеності працею, сприяє формуванню здорової, активно творить і соціально адаптованої особистості учня, зниженню нервово-психічної напруги, підвищує здатність до саморегуляції, єдність «Я», тобто сприяє підвищенню психічного здоров'я учасників педагогічного процесу.

Отже, у статті розглянуто погляди філософів соціологів психологів на такі дефініції - безпека, соціальна безпека, психологічна безпека, особиста безпека і психологічна безпека в освітньому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баева И.А. Психологическая безопасность в образовании: Монография. СПб., 2002. 271 с
2. Бондаренко Л.Ю. Изменения в структуре и социальном статусе преподавателей высшей школы // Социолог, исследования, - 2000.- № 10.
3. Гапонова С.А. Функциональные психические состояния студентов в образовательном пространстве высшей школы. – Н. Новгород, 2004.
4. Гуревич П.С. Психология чрезвычайных ситуаций: М ЮНИТИ-ДАНА, 2012, 494 с.
5. Деулин Д. В. Специфика психологической безопасности образовательной среды высшего учебного заведения МВД. "Современное образование" 2013. № 3 С. 67-89
6. Зеркалов Д. В. Социальная безопасность [Электронный ресурс]: Монография / Д. В. Зеркалов. – Электрон. данные. – К.: Основа, 2012. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Систем. требования: Pentium; 512 Mb RAM; Windows 98/2000/XP; Acrobat Reader 7.0.
7. Кисляков П.А. Образование и здоровье в педагогическом вузе: опыт реализации и проблемы качества // Стандарты и мониторинг в образовании. 2010. № 2. С. 25 - 31.
8. Кисляков П.А. Формирование толерантности и профилактика идеологии экстремизма в молодежной среде // Современные исследования социальных проблем (электронный журнал). 2011. No3. URL: <http://sisp.nkras.ru/issues/2011/3/kislyakov.pdf> (Дата обращения: 20.10.2011).
9. Коджаспирова Г.М. Психолого-педагогическая культура педагога как ведущий фактор безопасности образовательной среды // Безопасность образовательной среды: Сборник статей / Ответственный редактор и составитель Г.М. Коджаспирова. – М., Экон-Информ, 2008, – с. 20.
10. Кокурин А.В., Овчарова Е.В. Совершенствование психологического сопровождения сотрудников отделов охраны уголовно-исполнительной системы России [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование PSYEDU.ru 2013. №1.
11. Маслоу А. Мотивация и личность ТХТ. Перевод. с англ. Татлыбаевой А. М. — СПб.: Евразия, 1999. — 478 с.
12. Миллер А. Драма одаренного ребенка и поиск собственного Я / Пер. с нем.— М.: Академический Проект, 2001.—144 с.
13. Лактионова Е.Б. Представление педагогов-психологов о рисках в образовательной среде (по материалам работы Круглого стола

«Оценка и измерение психологической безопасности образовательной среды») // Безопасность образовательной среды: Сборник статей / Ответственный редактор и составитель Г.М. Коджаспирова. – М., Экон-Информ, 2008, – С.24

14. Леонова О.И. Психологические риски образовательной среды в эмоционально-личностном состоянии учащихся // Психологическая наука и образование, 2009 г. № 5, С. 20-25.

15. Петров С.В., Кисляков П.А. Информационная безопасность: учебное пособие. М.: «Русский журнал», 2011. 328 с.

16. Писарь О.В. Формирование личной безопасности студентов на основе компетентностного подхода: Автореф. дисс. ... д.п.н. Казань, 2009. 36 с.

17. Шершнев Л.И. Стратегия развития образовательной области «безопасность жизнедеятельности в России». URL: <http://www.studzona.com/referats/view/37331> (Дата обращения: 20.02.2012)

УДК 159.953-796.83

Гант О.Є., к. психол. н., доцент, завідувач кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури;

Малик Я.К., старший викладач кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури

СПОРТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД ПРОФЕСІОНАЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЮДИНИ

В статті представлені дані про негативну дію різноманітних факторів спортивної діяльності на організм та психіку спортсменів, розглянуто залежність показників психічної працездатності спортсменів від етапу тренувальної діяльності, простежено основні професійні захворювання спортсменів, залежно від видів спорту; розглянуто причини раптової смерті спортсменів.

Ключові слова: спортивна діяльність, професійні захворювання, травматизм, раптова смерть.

Постановка проблеми. Переживання людьми різних екстремальних подій, мають виражений негативний вплив на їх психіку. Особливе місце в даному контексті належить змінам особистості та поведінки, які, з одного боку, можуть поглиблювати наявні психічні порушення та сприяти їх хронізації, а, з іншого - є самостійною проблемою, проявляючись на до клінічному рівні, що також призводить до формування психологічної дезадаптації та зниження якості життя (Афанасьєва Н.Є. Балабанова Л.М., Віденсєв І.О., Перелигіна Л.А, Тимченко О.В., Тарабріна Н.В., Шестопалова Л.Ф. та ін.). Спорт - один з найбільш специфічних видів діяльності людини, тут поєднуються найвищі, на межі людсь-